

بررسی میزان پایداری دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن

هدایت‌الله نیکخواه^۱؛ مصطفی ظهیری‌نیا^۲

چکیده

هدف: مقاله حاضر به بررسی میزان پایداری دینی در بین دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن می‌پردازد. الگوی دینداری استفاده شده در این تحقیق بر اساس الگوی گلاک و استارک است که دینداری را دارای ابعاد اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی در نظر می‌گیرند. متغیرهای مستقل در این تحقیق عبارتند از: جنس، سن، سال ورود به دانشگاه، دانشکده محل تحصیل و پایگاه اقتصادی - اجتماعی. **روش:** به منظور بررسی میزان پایداری دینی در بین دانشجویان، تعداد ۳۹۸ نفر از دانشجویان دختر و پسر به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب و تصادفی ساده انتخاب شدند. این تحقیق به روش پیمایش و با ابزار پرسشنامه انجام شد و داده‌های حاصل از پرسشنامه با استفاده از روشهای آماری در دو بخش آمار توصیفی و استنباطی مورد توصیف و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. **یافته‌ها:** نتایج تحقیق حاکی از وجود تفاوت معنادار دینداری در بین دانشجویان دختر و پسر است. یافته‌ها همچنین نشان داد که میانگین دینداری دانشجویان بر اساس سال ورود به دانشگاه و دانشکده محل تحصیل از لحاظ آماری معنادار و متفاوت است. علاوه بر این، رابطه بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی و پایداری دینی نشان داد که به جز متغیر شغل، متغیرهای تحصیلات و درآمد پدر، رابطه معکوس با دینداری دانشجویان دارند. **نتیجه گیری:** وضعیت دینداری دانشجویان، نشانگر پراکندگی قابل توجه میزان پایداری آنان به ابعاد مختلف دینداری است. تفاوت نمرات مربوط به ابعاد مختلف دینداری، بیانگر گرایش به دینداری باطنی (التزام به ابعاد و نشانه‌های فردی دین) در مقابل دینداری اجتماعی (التزام نسبت به ابعاد و نشانه‌های جمعی دین) است. همچنین، از آنجا که محیط دانشگاه و محتوای علوم و آموزش دانشگاه از عوامل تأثیرگذار بر کاهش دینداری دانشجویان به شمار می‌آیند، به نظر می‌رسد که دانشگاه در پرورش دینی دانشجویان چندان موفق نبوده است.

واژگان کلیدی: پایداری دینی، الگوی گلاک و استارک، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، دانشجویان.

♦ دریافت مقاله: ۹۱/۱۲/۱۹؛ تصویب نهایی: ۹۲/۰۸/۰۲.

۱. دکترای جامعه‌شناسی؛ استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه هرمزگان (نویسنده مسئول) / آدرس: هرمزگان، دانشگاه هرمزگان، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی / شماره: ۰۷۶۱۶۶۶۷۰۷۱۴ / Email: hnik2000@yahoo.com

۲. دکترای جامعه‌شناسی؛ استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه هرمزگان.

الف) مقدمه و بیان مسئله

گرایش به خداجویی در هر نحله و مذهبی به شکلهای گوناگون تجلی یافته است. همان طور که کنت می‌گوید: جامعه به یک اعتقاد مذهبی مشترک نیاز دارد. دین همان اصل وحدت‌بخش است و زمینه‌ مشترکی را فراهم می‌سازد که اگر نبود، اختلافهای فردی، جامعه را از هم می‌گسیختند. دین به انسانها اجازه می‌دهد تا بر تمایلات خودخواهانه‌شان فایق آیند و به خاطر عشق به هم‌نوعانشان فراتر از این خودخواهی عمل کنند. دین همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به همدیگر پیوند می‌دهد و نیز سنگ بنای سامان اجتماعی است.

دین به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای سنتی، از همان ابتدای ظهور مدرنیته مورد انتقاد شدید تفکر مدرن قرار گرفت. لذا تغییر جایگاه دین در جامعه مدرن، به موضوعی مهم در محافل علمی و فلسفی تبدیل شد و بسیاری از اندیشمندان را بر آن داشت که با بررسی و شناخت هر چه بیشتر دین از جنبه‌های گوناگون، رابطه با مدرنیته را درک و همچنین آینده آن را در جامعه نوین پیش‌بینی کنند. در جوامع سنتی با تأکید بر جایگاه و نقش برجسته دین در زندگی اجتماعی، اغلب یک نوع آمیزش میان نمادها و شعائر دینی با فرهنگ مادی و هنری جامعه وجود داشت. اما با گذشت زمان و پیشرفت صنعتی شدن، جایگاه دین نیز مانند بسیاری از حوزه‌های دیگر زندگی دچار دگرگونی شد. این امر در سطح مادی با نزول قدرت دنیوی سازمان کلیسا و مجامع دینی و همچنین محدود شدن وظایف و کارکردهای این مجامع همراه بود و در سطح اندیشه نیز رشد فزاینده تفکر علمی و فناوری بیش از پیش، دین و باورهای دینی را به عنوان شیوه‌های نادرست درک و شناخت جهان به رویارویی فراخواند. (کیدنز، ۱۳۸۷: ۴۹۷-۴۹۵)

از آنجا که علم و دین دو نیروی مسلط و غالب در اجتماعند (تنگ، ۲۰۰۳: ۴) و در دانشگاههای ایران در حال حاضر این دو مجموعه ارزشی در کنار یکدیگر و گاه در چالش با هم حضور دارند و دانشجویان به درجاتی از این دو مجموعه ارزشی تأثیر می‌پذیرند؛ بنابراین، بررسی سطح دینداری دانشجویان و اینکه چه عواملی بر آن تأثیرگذار است حایز اهمیت

بررسی میزان پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن ۶۸۷

می‌باشد. از طرفی بیش از نیمی از جمعیت ایران را جوانان و نوجوانان تشکیل می‌دهند. بنابر این، جامعه ما جامعه‌ای است جوان و طبعاً آماده پذیرش الگوهای جدید و رفتاری. از سوی دیگر، دین از طریق انتقال ارزشها به نسل جوان و نوجوان، آینده هر جامعه‌ای را تحت تأثیر قرار می‌دهد و این در شرایطی است که دیگر منابع تأثیرگذار بر دل، دیده و رفتار جوانان منحصر و حتی محدود نیست. تعدد و تکثر منابع اثرگذار بر حوزه‌های شناختی و نیز حوزه‌های عاطفی، به خصوص در جامعه ما که جامعه‌ای مبتنی بر دین، متأثر و دلبسته به آن است و راههای عمل در آن تحت تأثیر اعتقادات دینی است، می‌تواند به بروز بحرانهایی جدی در سطوح مختلف اخلاقی منجر شود. بر این اساس، مقاله حاضر در پی آن است که وضعیت باورها و اعتقادات و رفتارهای دینی دانشجویان را بسنجد و نگرشهای مذهبی این گروه و عوامل مؤثر بر آن را بررسی کند.

ب) مبانی نظری

برجسته‌ترین نظریه‌پرداز جامعه‌شناسی و کسی که بیشترین تأثیر را بر جامعه‌شناسی دین داشته، امیل دورکیم است (همیلتون، ۱۳۸۷: ۱۶۹). به نظر وی، دین نه یک توهم است و نه یک چیز اساساً ساختگی. وقتی مؤمنان این اعتقاد را پیدا می‌کنند که وابسته و مطیع یک قدرت خارجی‌اند که همه چیزهای فی‌نفسه خوبشان را از او دارند، در واقع فریب نخورده‌اند. «این قدرت در واقع وجود دارد و آن همان جامعه است». اما دین فقط نظامی از باورداشتها و مفاهیم نیست؛ زیرا دین نظام کنش نیز می‌باشد و مناسک عملی را شامل می‌شود. اهمیت و نقش مناسک در دین از منظر دورکیم چیست؟ به استدلال او، دین زاییده مناسک است. از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند. (همان: ۱۷۶)

از نظر دورکیم، شعایر و مراسم دینی در متحد ساختن اعضای گروه نقش حیاتی دارد. به همین دلیل، شعایر و مناسک دینی نه فقط در عبادتهای متداولی که در مواقع معین انجام می‌گیرد دیده می‌شوند، بلکه وقتی بحرانهایی گوناگونی در زندگی پیش می‌آید یا گذار و تحول اجتماعی عمده‌ای تجربه می‌شود، مثل تولد، ازدواج و مرگ، نیز به اجرا در می‌آیند. استدلال

دورکیم این است که شعایر و مراسم جمعی در مواقعی که مردم مجبورند با تحولات بزرگ زندگی خویش کنار بیایند، همبستگی گروهی را از نو تحکیم و تثبیت می‌کند. (کیدنز، ۱۳۸۷: ۹-۷۸)

ماکس وبر: وبر به تبیین خود دین نمی‌پرداخت، بلکه پیوندهای میان انواع گوناگون دین و گروههای خاص اجتماعی و تأثیر انواع دیدگاههای دینی بر جنبه‌های دیگر زندگی اجتماعی، به ویژه رفتار اقتصادی را دنبال می‌کرد. وبر، نوعی رهیافت کلی را درباره دین به عنوان یک پدیده اجتماعی تحول بخشید و در آثارش کوشید تا ماهیت دین و نوع رفتار و انگیزش حاکم بر آن را تعیین کند. شاید صریح‌ترین بحث وبر در این باره در اثر «روانشناسی اجتماعی دینهای جهانی» (۱۹۷۰) مطرح شده باشد. او در این اثر، نوعی رهیافت اساساً روان‌شناختی را در مورد دین مطرح می‌کند که در برگیرنده هر دو مبنای عقلی و عاطفی آن است و ارتباط تنگاتنگی با عوامل اجتماعی دارد. عواملی که به تشخیص وبر به تبیین اساساً جامعه‌شناختی نیز نیاز دارند. به نظر وبر، مفاهیم دینی بر اثر این واقعیت پدید می‌آیند که زندگی اساساً مخاطره‌آمیز و نامطمئن است. بی‌اطمینانی به این معناست که انسانها برخی چیزها را آرزو می‌کنند، ولی آرزوهایشان همیشه برآورده نمی‌شوند. همچنین میان آنچه تصور می‌کنیم باید باشد و آنچه عملاً رخ می‌دهد، همیشه اختلاف وجود دارد. تنش ناشی از این اختلاف، سرچشمه دیدگاه دینی است (همیلتون، ۱۳۸۷: ۲۳۵). وبر همچنین موقعیت اجتماعی را زمینه‌ساز پذیرش و رواج انواع خاصی از ادیان می‌داند. از نظر وی، طبقات بالای اجتماعی که طعم خوش رضایت از زندگی را چشیده‌اند، نوعاً به ادیان شادزی و اجتماعی رغبت نشان می‌دهند؛ در حالی که فرودستان به سوی ادیان آخرت‌گرا، منجیانه و توجیه‌گر رنج تمایل نشان داده، تکلیف‌گرایی متجلی در تقوا و اخلاق را سرمشق خویش قرار می‌دهند. (وبر، ۱۳۸۴: ۳۱۱-۳۰۷)

پیتر برگر: ^۱ برگر در کار عمده نظری‌اش درباره جامعه‌شناسی دین (۱۹۷۳)، استدلال می‌کند جامعه یک پدیده دیالکتیکی است؛ زیرا هم محصولی انسانی و هم واقعیتی خارج از انسان است که بر انسانهای آفریننده این محصول تأثیر می‌گذارد. فرایندی که از طریق آن می‌توانیم به واسطه فعالیت ذهنی و جسمی، جهان اجتماعی‌مان را بیافرینیم و در ضمن، این جهان اجتماعی را چونان واقعیتی خارجی و مستقل تجربه کنیم و خودمان را شکل گرفته آن بیابیم؛ فرایندی

است که طی آن، نظمی معنادار بر تجربه ما حاکم می‌شود. برگر این نظم معنادار را ناموس^۱ می‌نامند. ناموس یک فرآورده اجتماعی است و به صورت اجتماعی ساخته می‌شود. انسانها معمولاً ناموس را به عنوان چیزی که «در سرشت چیزها»، قرار دارد و به صورت تصویر بدیهی، راستین و پذیرفته شده‌ای از واقعیت است (به همان صورتی که واقعاً هست) در نظر می‌گیرند. اگر چه ناموس را انسانها می‌سازند، اما باز آن را به عنوان یک پدیده طبیعی و بخشی از جهان در نظر می‌گیرند که فراسو و فراتر از اراده، توانایی‌ها و تاریخ بشری جا دارد. این دین است که ادراکی از واقعیت محض و طبیعی بودن را درباره ناموس ساخته شده انسانها، حفظ می‌کند. ناموس از طریق دین، خصیصتی مقدس می‌یابد و به عالم مقدس تبدیل می‌شود. ناموس، برای این مقدس است که اسرارآمیز و بسیار نیرومند انگاشته می‌شود. «دین یک کار انسانی است که عالمی مقدس از طریق آن استقرار می‌یابد». دین کوشش جسورانه‌ای است برای آنکه سراسر گیتی برای انسان معنادار شود. (همیلتون، ۱۳۸۷: ۲۷۳)

دیدگاه استارک و بین‌بریج: نظریه استارک و بین‌بریج، اساساً بر نظریه تبادل متکی است. نظریه‌ای مبتنی بر این اصل که همه یا تقریباً همه کنشهای متقابل بشری را می‌توان به صورت نوعی مبادله در نظر گرفت. آنها سپس این نظریه بنیادی و بسیار کلی را بسط دادند تا بتوانند انواع صورتهای مذهبی به ویژه پیدایش و رشد فرقه‌ها و کیشها را تبیین کنند. استارک و بین‌بریج می‌گویند، دین اساساً کوششی است برای برآوردن آرزوها یا به دست آوردن پاداشها. آنها پاداش را به عنوان هر چیزی در نظر می‌گیرند که انسان آرزویش را دارد و برای به دست آوردنش حاضر است نوعی خسارت را تحمل کند. استارک و بین‌بریج، پاداشها و خسارتها را مکمل هم در نظر می‌گیرند. اگر از پاداش چشم‌پوشی شود، آن پاداش معادل یک خسارت است و اگر از یک خسارت احتمالی پرهیز شود، پرهیز از آن خسارت معادل یک پاداش است. استارک و بین‌بریج، دین را کوششی می‌دانند برای به دست آوردن پاداشهای دلخواه در غیاب چاره‌های دیگر. پاداشهایی که باورداشت و رفتار دینی به دست می‌دهند از نوع بسیار کلی‌اند که تعقیب آنها مستلزم پنداشتهای مابعد طبیعی است. (همان: ۳۱۰)

ج) پیشینه تحقیق

نیکخواه (۱۳۸۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن» که در بین دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شهر شیراز انجام داده است، برای سنجش دینداری از الگوی گلاک و استارک استفاده کرده است. نتایج تحقیق او نشان می‌دهد که: خانواده بیشترین تأثیر را بر دینداری جوانان دارد و بعد از آن، متغیرهای مدرسه، عام‌گرایی و روحانیت، مهم‌ترین متغیرها در این رابطه محسوب می‌شوند. دانش‌آموزان در بعد اعتقادی قوی‌تر از سایر ابعاد دینداری‌اند (میانگین = $4/7$) و ضعیف‌ترین بعد دینداری آنان، بعد مناسکی است (میانگین = $2/9$). همچنین مشخص شد که میانگین دینداری کل دانش‌آموزان $3/7$ است که از حد متوسط بالاتر است.

سراج‌زاده در تحقیقی با عنوان «نگرشها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن» که بر روی ۳۹۱ نفر دانش‌آموز سال سوم دبیرستان از ۲۶ دبیرستان تهران که از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای انتخاب شده بودند، برای سنجش دینداری از الگوی گلاک و استارک استفاده کرده است. اما بعد فکری (پاداش دینی) را به علت آموزشهای دینی اجباری در نظام آموزش و پرورش، معرّف معتبری برای دینداری دانش‌آموزان نمی‌داند و آن را حذف کرده است. بررسی یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که نمرات دینداری پاسخگویان در ابعاد دینداری کاملاً متفاوت بود. التزام پاسخگویان در بعد اعتقادات دینی قوی‌تر از سایر ابعاد بود و بعد از آن عواطف دینی قرار داشت. میانگین نمره پاسخگویان در بعد اعتقادی و بعد عاطفی به ترتیب $4/36$ و $4/22$ بود؛ در حالی که میانگین بعد پیامدی و بعد مناسکی به میزان چشمگیری کمتر و به ترتیب $3/19$ و $2/5$ از ۵ بود. بر اساس نتایج به دست آمده، می‌توان گفت که در دو بعد لطیف‌تر دینداری که ناظر به اصول اعتقادات دینی (مثل اعتقاد به خدا، نبوت، معاد و غیره) و نیز عواطف دینی شخصی (مثل احساس نوعی ارتباط با موجودات مقدس و متعالی) هستند، نوجوانان مورد مطالعه دیندارتر بودند. در این دو بعد، گرایش دینی نوجوانان مورد مطالعه به نحو چشمگیری بالا بود. در دو بعد دیگر؛ یعنی مناسکی و پیامدی، که ناظر به کاربرد دین در زندگی اجتماعی و انجام مراسم عبادی فردی و شرکت در مراسم عبادی جمعی‌اند، نمره پاسخگویان کمتر بود. در بعد مراسم عبادی، عدم شرکت در مراسم جمعی دینی، علت اصلی کاهش نمره دینداری آنهاست؛ زیرا اکثر افراد اظهار داشتند که

بررسی میزان پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن ♦ ۶۹۱

عبادات دینی فردی (نمازهای یومیه، روزه و ...) را کم و بیش بجا می‌آورند؛ در حالی که نزدیک به ۹۰ درصد آنها در مراسم جمعی عبادی هرگز شرکت نمی‌کنند یا به ندرت شرکت می‌کنند. (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۸۷-۱۷۳)

کاظمی و فرجی (۱۳۸۵)، در بررسی پژوهشها و مطالعات مرتبط با موضوع دین، حدود ۱۳۵ پژوهش، مقاله، کتاب و پایان‌نامه (در سطوح کارشناسی ارشد و دکتری) را ارزیابی و از مجموع آنها، ۷۳ مورد پژوهش تجربی مرتبط با موضوع دین و دینداری (متغیر وابسته یا مستقل آن دینداری بوده است) را گزارش کرده‌اند. تحقیقات مزبور، در مطالعه موضوع دینداری از رویه یکسانی پیروی نکرده‌اند؛ در بررسی ابعاد دینداری، ۳۷ درصد تحقیقات صرفاً یک بعد از دین را سنجیده‌اند. اغلب تحقیقاتی که به یک بعد از دین اکتفا کرده‌اند، از سنجه‌های مرتبط با مناسک دینی بهره گرفته‌اند. این در حالی است که ۲۴/۷ درصد تحقیقات دو بعد، ۹/۶ درصد سه بعد، ۱۳/۷ درصد چهار بعد و ۵/۵ درصد پنج بعد و بیشتر را در کار خود لحاظ کرده‌اند. اغلب پژوهشگرانی که بیش از سه بعد را سنجیده‌اند، از الگوی گلاک و استارک متأثر بوده‌اند. ۹/۶ درصد تحقیقاتی که اساساً بعدی از ابعاد دینداری را نسنجیده‌اند، بیشتر پژوهشهایی بوده‌اند که به بررسی نگرش نسبت به دین پرداخته‌اند. (کاظمی و فرجی، ۱۳۸۸: ۲۱۷-۲۱۶)

د) الگوی سنجش دینداری

در این تحقیق به منظور سنجش دینداری از الگوی گلاک و استارک استفاده شده است. با وجود اینکه الگوی گلاک و استارک برای جامعه مسیحی غربی طراحی شده است، اما امکان انطباق ابعاد آن با دین اسلام وجود دارد.

جدول ۱: الگوی تحقیق بر گرفته از الگوی گلاک و استارک (۱۹۶۵)

ابعاد	شاخص‌ها
اعتقادی	اصول دین، ایمان به: خدا، پیامبران، ملائکه، روز جزا و کتب آسمانی
مناسکی	جمعی
	فردی
تجربه دینی (عواطف دینی)	نماز جماعت، نماز جمعه، شرکت در جلسات مذهبی
	روزه، خواندن قرآن، حج
پیامدی	توجه، ترس از خدا، پناه بردن به خدا
	پرهیز از محرمات، دفاع از دین

یک) بعد اعتقادی: شامل اعتقادات و باورهای اصلی و پایه‌ای دین اسلام است که اصول دین اطلاق می‌شود و می‌توانیم آن را «ایمانیات» بنامیم. شاخصهای این بعد شامل اعتقاد به خدا، اعتقاد به پیامبران، اعتقاد به ملائکه، اعتقاد به روز قیامت (روز حساب) و ایمان به قرآن و کتب آسمانی است.

دو) بعد مناسکی: مربوط به تکالیف و وظایف عبادی فرد است و می‌توان آن را در دو جنبه فردی و جمعی مطرح کرد. مهم‌ترین مؤلفه‌های آن می‌تواند شامل ادای نمازهای یومیه، روزه گرفتن در ماه رمضان، خواندن قرآن، شرکت در نمازهای جماعت و جمعه و همچنین شرکت در مراسم مذهبی باشد.

سه) بعد تجربی: ناظر بر ایمان و نزدیکی درونی به خداوند است. عمده‌ترین شاخصهایی که به نظر می‌رسد برای آزمون تجربه دینی فرد لازم است عبارتند از: خوف و رجا، طلب استغفار و پناه بردن به خدا.

چهار) بعد پیامدی: منظور از این بعد، رفتارهایی است که در حاشیه دینداری مطرح است و نشانه‌ای از التزام فرد به سایر ابعاد دینداری است. در برخی موارد، این بعد در معرض اختلاط با سایر ابعاد (به ویژه بعد مناسکی) قرار می‌گیرد. شاخصهایی که برای این بعد در نظر گرفته شده، عبارتند از: پرهیز از محرمات (مشروبات الکلی، دوستی با جنس مخالف، بدحجابی) و دفاع از دین (جان فشانی در راه دین و اعتقاد به قابل اجرا بودن دین در جامعه).

ه) فرضیه‌های تحقیق

۱. بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی دانشجویان و میزان دینداری آنها رابطه وجود دارد.
۲. بین سال ورود دانشجویان و میزان دینداری آنها رابطه معکوس وجود دارد.
۳. بین دانشکده محل تحصیل دانشجویان و میزان دینداری آنها رابطه وجود دارد.
۴. میزان دینداری دانشجویان دختر و پسر با یکدیگر متفاوت است.

و) روش تحقیق

این مطالعه از رویکرد کمی برای رسیدن به هدف استفاده می‌کند. روش مورد استفاده در این تحقیق، روش پیمایشی است. تحقیق پیمایشی؛ توصیفی است از نگرش و رفتار جمعیتی بر اساس انتخاب نمونه تصادفی و معرف از افراد آن جمعیت و پاسخ آنها به یک رشته سؤالات (بیکر، ۱۳۸۷: ۳). از نظر کرسول، روش پیمایشی فرایندی در رویکرد کمی است که به محقق کمک می‌کند تا پرسشنامه را به منظور تعیین ایستارها، عقاید، رفتارها یا ویژگی‌های جمعیتی اجرا کند (کرسول، ۲۰۰۵). بنابر این، با توجه به ماهیت موضوع تحقیق، مسئله تحقیق و اهداف آن، روش تحقیق به کار گرفته شده در این پژوهش پیمایشی است.

در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه استاندارد که محققان پیشین بر اساس الگوی گلاک و استارک و با توجه به شرایط ایران تدوین کرده‌اند، استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق را دانشجویان دانشگاه هرمزگان در سال ۹۲-۹۱ تشکیل می‌دهند. بر اساس آمارآموزش دانشگاه، تعداد دانشجویان دانشگاه حدود ۶۵۰۰ نفر است. حجم نمونه بر اساس محاسبه فرمول کوکران و با توجه به جامعه آماری، ۲۹۸ نفر از دانشجویان دختر و پسر دانشگاه تعیین شد.

برای انتخاب نمونه، از نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب و تصادفی ساده استفاده شده است. در این نوع نمونه‌گیری، محقق با استفاده از روش طبقه‌ای، دانشگاه را بر اساس دانشکده‌ها به چند گروه تقسیم کرده، سپس با توجه به تعداد دانشجویان هر دانشکده، جامعه را به تعدادی طبقه تقسیم می‌کند و سپس در درون هر طبقه، تعدادی نمونه را به طور تصادفی انتخاب

می‌کند. برای انتخاب نمونه‌ها در درون هر دانشکده از نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است.

برای تعیین روایی ابزار سنجش (پرسشنامه) از نظرات متخصصان و تحقیقات پیشین استفاده شده است. در تحقیق حاضر از سنجه‌هایی استفاده شده که قبلاً توسط سایر محققان مورد استفاده قرار گرفته و اعتبار و روایی آنها گزارش شده است. برای سنجش ابعاد اعتقادی، مناسبی، تجربی و پیامدی، از گویه‌های سراج‌زاده (۱۳۷۵) استفاده شده است.

بر اساس نظر گارسون (۲۰۰۹) مقدار آلفای حداقل ۰/۷۰ برای تعیین اعتبار سازه‌ها لازم است. آلفای گزارش شده مربوط به ابعاد اعتقادی، تجربی، مناسبی و پیامدی در جدول نشان می‌دهد که گویه‌های طراحی شده برای این ابعاد دارای پایایی می‌باشند. مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای متغیر دینداری کل در این تحقیق ۰/۹۰ می‌باشد.

داده‌های جمع‌آوری شده از پاسخگویان بعد از کدگذاری با استفاده از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس-۱۹ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در پژوهش حاضر علاوه بر آمار توصیفی از آزمونهای آمار استنباطی مانند تحلیل و اریانس، آزمون تی برای تفاوت میانگین متغیرهای اسمی دوگانه مانند جنسیت و وضعیت تأهل استفاده می‌شود. از طرف دیگر، برای پی بردن به ارتباط بین متغیرها، از ضرایب همبستگی پیرسون و اسپیرمن استفاده خواهد شد. در پایان برای درک تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از تحلیل رگرسیون چندگانه و از روش گام به گام استفاده شده است.

ز) یافته‌های تحقیق

۱. میزان دینداری پاسخگویان

برای سنجش میزان دینداری پاسخگویان در این تحقیق، همان طور که پیش‌تر اشاره شد، از الگوی گلاک و استارک استفاده شده است. بر اساس این الگو، دینداری دارای چهار بعد

بررسی میزان پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن \diamond ۶۹۵

اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی است. جدول ۲، خصوصیات هر یک از این ابعاد را شامل میانگین و انحراف معیار نشان می‌دهد.

جدول ۲: میانگین و انحراف معیار دینداری و ابعاد چهارگانه آن

ابعاد دینداری	میانگین	انحراف معیار
بعد اعتقادی	۴.۰۹	۱.۰۲
بعد تجربی	۴	۱.۰۱
بعد پیامدی	۲.۹۴	۰.۸۰
بعد مناسکی	۳.۸۲	۱.۲۲
دینداری کل	۳.۷۴	۰.۸۲

۲. رابطه بین جنسیت و پایبندی دینی

برای آزمون تفاوت میانگین پایبندی دینی بر حسب جنسیت پاسخگویان، از آزمون تی با نمونه‌های مستقل استفاده شد. نتایج به دست آمده از این آزمون (تی=۲/۳۶ و سطح معناداری=۰/۰۱) بیانگر وجود تفاوت معنادار بین میانگین پایبندی دینی پاسخگویان زن و مرد است. با مقایسه میانگینها در بین دو گروه (زنان با میانگین ۸۷/۵۷ و مردان با میانگین ۸۳/۴۰) می‌توان نتیجه گرفت که میزان دینداری دختران بیشتر از پسران است.

جدول ۳: نتایج آزمون تی تفاوت میانگین پایبندی دینی بر حسب جنسیت

متغیر وابسته	جنسیت	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار تی	سطح معناداری
پایبندی دینی	زن	۱۶۸	۵۷ / ۸۷	۳۷ . ۱۴	۳۶ . ۲	۰ . ۰۱
	مرد	۱۳۰	۴۰ / ۸۳	۶۵ . ۱۵		

۳. رابطه بین دانشکده محل تحصیل و پایبندی دینی

برای بررسی تفاوت میانگین پایبندی دینی بین دانشکده‌ها از آزمون تحلیل واریانس یکطرفه استفاده شده است. نتایج آزمون تحلیل واریانس نشان داد که از لحاظ آماری تفاوت معناداری در میانگین دینداری دانشجویان بر حسب دانشکده محل تحصیل آنها وجود دارد.

مقدار اف در این رابطه ۹.۵۲ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۰ است. بر اساس معیار کوهن (۱۹۸۸) که اندازه اثر را به این صورت تعیین کرده (۰.۱ اثر کم، ۰.۶ اثر متوسط و ۱.۴ اثر بزرگ)، مقدار ۰.۱۱ نشان می‌دهد که تفاوت میانگین دینداری دانشجویان بر اساس دانشکده‌های محل تحصیل تقریباً زیاد است. به عبارت دیگر؛ اندازه اثر دانشکده‌های محل تحصیل بر پابندی دینی دانشجویان تقریباً زیاد است. تحلیل میانگینها نشان می‌دهد که دانشکده علوم انسانی و کشاورزی و منابع طبیعی (۹۰.۴۸ و ۹۰.۳۹) میانگین دینداری بیشتری از دیگر دانشکده‌ها داشته‌اند. کمترین میانگین، مربوط به دانشکده فنی و مهندسی (۷۷.۷۷) است. (جدول ۴)

جدول ۴: نتایج آزمون اف تفاوت میانگین پابندی دینی بر حسب دانشکده محل تحصیل

مقدار اتا	Sig	F	میانگین	تعداد	دانشکده محل تحصیل	متغیر وابسته
/۱۱	/۰۰۰	۹.۵۲	۸۴.۰۵	۷۰	علوم پایه	پابندی دینی
			۹۰.۴۸	۸۰	علوم انسانی	
			۷۷.۷۷	۷۰	فنی و مهندسی	
			۹۰.۳۹	۵۸	کشاورزی و منابع طبیعی	
			۸۷.۳۰	۲۰	علوم و فنون دریایی	
			۸۵.۷۵	۲۹۸	جمع کل	

برای ارزیابی تفاوت میانگین پابندی دینی در بین دانشکده‌ها از نتایج پس‌آزمون توکی استفاده شده است. نتایج این آزمون نشان داد که از لحاظ آماری تفاوت معناداری در میانگین پابندی دینی بین جفت متغیرهای ذیل وجود دارد: دانشکده علوم پایه با علوم انسانی و تفاوت میانگین ۶.۴۳- و معناداری در سطح ۰.۰۵؛ میانگین پابندی دینی دانشکده علوم انسانی با فنی و مهندسی و تفاوت میانگین ۱۲.۷۱. میانگین دینداری دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی با فنی و مهندسی و تفاوت میانگین ۱۲.۶۲. آزمون توکی نشان داد که دانشکده علوم انسانی با میانگین ۹۰.۴۸، از لحاظ آماری بیشترین میانگین دینداری را داراست. بعد از آن دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی با ۹۰.۳۹ دومین رتبه را به خود اختصاص داده است. کمترین میزان دینداری نیز در دانشکده فنی و مهندسی با ۷۷.۷۷ مشاهده می‌شود.

۴. رابطه بین سال ورود به دانشگاه و پایبندی دینی

برای بررسی تفاوت میانگین پایبندی دینی دانشجویان بر اساس سال ورود به دانشگاه، از آزمون تحلیل واریانس یکطرفه استفاده شده است. نتایج آزمون تحلیل واریانس نشان داد که از لحاظ آماری تفاوت معناداری در میانگین دینداری دانشجویان بر حسب سال ورود آنها وجود دارد. مقدار اف در این رابطه ۳.۵۲ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۸ است. مقدار اتا (اندازه اثر) = ۰.۰۵ بر اساس نظر کوهن (۱۹۸۸) نشان می‌دهد که تفاوت میانگین دینداری بر اساس سال ورود به دانشگاه تقریباً متوسط است. به عبارتی؛ تأثیر سال ورود به دانشگاه بر پایبندی دینی دانشجویان به طور متوسط است. تحلیل میانگینها نشان می‌دهد که دانشجویان ورودی سال ۹۱ و ۹۰ با میانگین ۸۹.۳۰ و ۸۹.۱۲ میانگین بیشتری نسبت به سایر ورودی‌ها داشته‌اند. کمترین میزان دینداری در بین ورودی‌های سال ۸۷ ۷۶.۲۸ گزارش شده است. (جدول ۵)

جدول ۵: نتایج آزمون اف تفاوت میانگین پایبندی دینی بر حسب سال ورود به دانشگاه

مقدار اتا	Sig	F	میانگین	تعداد	سال ورود به دانشگاه	متغیر وابسته
/۰۵	/۰۰۸	۳.۵۲	۷۶.۲۸	۱۴	۸۷	پایبندی دینی
			۸۳.۷۶	۷۶	۸۸	
			۸۴.۴۳	۹۰	۸۹	
			۸۹.۱۲	۸۲	۹۰	
			۸۹.۳۰	۳۶	۹۱	
			۸۵.۷۵	۲۹۸	جمع کل	

همچنین برای روشن‌تر شدن تفاوت میانگین پایبندی دینی در بین سالهای ورود به دانشگاه، از نتایج پس‌آزمون توکی استفاده شد. نتایج آزمون نشان داد که از لحاظ آماری تفاوت معناداری در میانگین پایبندی دینی بین جفت متغیرهای ذیل وجود دارد: میانگین پایبندی دینی ورودی سال ۸۷ با ورودی سال ۹۰ و تفاوت میانگین ۱۲.۸۳- و با ورودی سال ۹۱ و تفاوت میانگین ۱۳.۰۱-، بنابر این، از نتایج این آزمون می‌توان نتیجه گرفت که میزان پایبندی دینی در بین ورودی‌های سالهای مختلف، متفاوت است.

۵. رابطه بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی و پایداری دینی

برای تعیین وجود رابطه بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان و پایداری دینی آنها از شاخصهای تحصیلات والدین، درآمد و شغل پدر استفاده شده است. نتایج آزمون همبستگی نشان داد که از لحاظ آماری رابطه معنادار و معکوس بین تحصیلات والدین و پایداری دینی پاسخگویان وجود دارد. مقدار ضریب همبستگی برای تحصیلات پدر ۰.۱۲- و تحصیلات مادر ۰.۱۳- است. بر اساس یافته‌های جدول می‌توان نتیجه گرفت که هر چه میزان تحصیلات والدین افراد بیشتر باشد، میزان پایداری دینی آنها نیز کمتر است. این رابطه در سطح ۰.۰۵/ معنادار است. همچنین ضریب همبستگی اسپیرمن بین درآمد پدر و پایداری دینی پاسخگویان $R = -/17$ و سطح معناداری $= 0/000$ ، نشان داد که رابطه معنادار و معکوسی در این زمینه وجود دارد. یکی دیگر از شاخصهای پایگاه اجتماعی- اقتصادی، شغل پدر بود که آزمون تحلیل واریانس یکطرفه نشان داد تفاوت معناداری بین گروههای شغلی پدر پاسخگویان از لحاظ میانگین دینداری وجود ندارد.

جدول ۶: نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن بین تحصیلات والدین و پایداری دینی

ضریب همبستگی اسپیرمن	تحصیلات پدر	تحصیلات مادر	درآمد پدر
پایداری دینی	- ۰.۱۲	- ۰.۱۳	- ۰.۱۷
سطح معناداری	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۰
تعداد	۲۹۸	۲۹۸	۲۹۸

۶. تحلیل رگرسیونی

در جدول ۷، ضریب رگرسیونی چندگانه متغیرهای مستقل نشان داده شده است.

جدول ۷: نتیجه آزمون رگرسیون خطی ساده

متغیرهای تحقیق	ضریب b	خطای استاندارد	β	sig
مقدار ثابت	۱۲۷.۸۲	۱۱.۸۹	-	۰.۰۰۰
تحصیلات مادر	- ۲.۳۳	۰.۷۹	- ۰.۲۲	۰.۰۰۴
سن پاسخگویان	- ۱.۳۹	۰.۵۳	- ۰.۱۵	۰.۰۱۰

همان طور که ملاحظه می‌شود، دو متغیر مستقل در شکل رگرسیونی قرار گرفتند که ضریب همبستگی چندگانه آنها با پایبندی دینی ۰.۳۱ و ضریب تعیین برابر با ۰.۱۰ به دست آمده است. این ضریب بیانگر آن است که حدود ۱۰٪ از واریانس یا پراکندگی متغیر پایبندی دینی توسط متغیرهای مستقل موجود در الگوی تجربی تحقیق تبیین می‌شود و بقیه واریانس پراکندگی، توسط متغیرهایی تبیین می‌شود که در تحقیق ما وارد نشده است. همچنین جدول ۷ نشان می‌دهد که از بین متغیرهای مستقل، متغیر تحصیلات مادر با ۰.۲، بیشترین تأثیر را بر متغیر پایبندی دینی دارد و پس از آن متغیر سن با ۰/۱۵- در تبیین متغیر وابسته تأثیر داشته است.

ح) نتیجه‌گیری و بحث

یافته‌های تحقیق نشان داد میزان پایبندی دینی دانشجویان در حد متوسط به بالاست (۳.۷۴). این موضوع ضرورت تلاش فرهنگی بیشتر برای ارتقا و تعمیق فرهنگ دینی در بین دانشجویان را گوشزد می‌کند. لذا مسئولان فرهنگی و متولیان امر باید بیش از پیش در این زمینه تلاش کنند. در این باره لازم است مسئولان فرهنگی با توجه به علایق جوانان، از ابزارها و رسانه‌های جدید و مورد علاقه آنان بیشتر استفاده کنند.

از دیگر یافته‌های تحقیق این بود که میانگین ابعاد اعتقادی (۴.۰۹) و تجربی (۴) دینداری در بین دانشجویان از ابعاد مناسکی (۳.۸۲) و پیامدی (۲.۹۴) بیشتر است. وضعیت دینداری دانشجویان، نشانگر پراکندگی قابل توجه میزان پایبندی آنان به ابعاد مختلف دینداری است؛ به طوری که پاسخگویان در ابعاد اعتقادی و تجربی و تکالیف فردی، بیشترین نمره و در ابعاد مناسکی و پیامدی یا عبادت جمعی، کمترین نمره را اخذ کرده‌اند. تفاوت نمرات مربوط به ابعاد مختلف دینداری، بیانگر گرایش به دینداری باطنی (التزام به ابعاد و نشانه‌های فردی دین) در مقابل دینداری اجتماعی (التزام نسبت به ابعاد و نشانه‌های جمعی دین) است. این یافته توسط تحقیقات پیشین در باب بالا بودن میزان التزام دانشجویان نسبت به اعتقادات دینی، در مقایسه با سایر ابعاد و نشانه‌های دینداری، مؤید یافته‌های سایر تحقیقاتی است که در باب اعتقاد به باورهای دینی انجام شده است (ر.ک. به: طالبان، ۱۳۷۸ و ۱۳۸۰؛ سراج‌زاده، ۱۳۷۸؛ رجب‌زاده، ۱۳۸۱؛ نیکخواه، ۱۳۸۰؛ محسنی، ۱۳۷۷؛ کاظمی و فرجی، ۱۳۸۱؛ میر سندسی، ۱۳۸۳؛ حبیب‌زاده، ۱۳۸۴؛ فرجی و حمیدی، ۱۳۸۷؛

محسنی تبریزی و نعمت‌اللهی، ۱۳۸۸). در مورد تفاوت میان میانگین نمرات در ابعاد اعتقادی و عاطفی با ابعاد پیامدی، به ویژه مناسکی، می‌توان به تفاوت میان نگرش و رفتار اشاره کرد. به عبارت دیگر؛ ابعاد اعتقادی و تجربی دینداری بیشتر به مسائل نظری و ابعاد پیامدی و مناسکی دینداری با مسائل عملی دین ارتباط بیشتری دارند. این موضوع در روان‌شناسی اجتماعی و نظریه نگرشها، تحت عنوان تفاوت میان بعد شناختی (و عاطفی) با بعد رفتاری انسان مطرح است. به عبارت دیگر؛ همواره این دو بعد، در یک جهت قرار ندارند؛ یعنی ممکن است فرد رفتاری انجام دهد که آن را از نظر شناختی نادرست بداند و برعکس، به آنچه اعتقاد دارد، عمل نکند.

از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر، تفاوت میان دانشجویان پسر و دختر از نظر اغلب ابعاد دینداری و نمره کل دینداری است. به عبارت دیگر؛ در ابعاد اعتقادی، عاطفی، پیامدی، مناسکی و همچنین نمره کل دینداری، مقایسه میانگینها، تفاوت‌های کاملاً معناداری را میان دو جنس نشان داد و در همه این موارد، میانگین نمره دخترها بالاتر از پسرها بوده است.

این یافته‌ها با نتایج پژوهشهای متعددی از جمله: محسنی (۱۳۷۷)، خداپناهی و همکاران (۱۳۷۹) و جمالی (۱۳۸۲)؛ راد و منبری (۱۳۸۸)؛ سروش (۱۳۸۰)؛ میرسندسی (۱۳۸۳)؛ محسنی تبریزی و نعمت‌اللهی (۱۳۸۸)؛ فاخری و سریه آذری (۱۳۸۰) در ایران و مانز و سیدلاسیک (۱۹۸۳)؛ نقل از: عظیمی هاشمی و شریعتی مزینانی، (۱۳۸۱) تفاوت میان دینداری را بین دو جنس تأیید کرده، نشان داده‌اند که زنان، تقیید مذهبی قوی‌تری دارند.

در تبیین قوی‌تر بودن تقیید مذهبی زنان نسبت به مردان، به عوامل مختلفی می‌توان اشاره کرد که به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین آنها، تأثیرپذیری بیشتر دختران از خانواده (جامعه) و نفوذ بیشتر این نهاد بر آنان نسبت به پسران است. همچنین برخی‌ها، تفاوت‌های فیزیولوژیکی دو جنس مرد و زن و نیز لطیف‌تر بودن بعد روحی زنان در مقایسه با مردان را دلیلی می‌دانند که باعث می‌شود زنان بیشتر از مردان در فعالیتهای مذهبی حضور یابند و این دلیل تفاوت میزان دینداری آنهاست.

از اهداف دیگر این طرح، بررسی رابطه پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانشجویان با پایبندی مذهبی آنان بود. یافته‌های تحقیق نشان داد که بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانشجویان (به استثنای شغل پدر) و پایبندی مذهبی آنان، رابطه معنادار و معکوس وجود دارد (نوابخش و همکاران، ۱۳۸۸). به عبارت دیگر؛ هر چه پایگاه اجتماعی پاسخگویان بالاتر باشد، پایبندی دینی آنها کمتر

بررسی میزان پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن ♦ ۷۰۱

است. در توجیه این امر می‌توان به نظر مارکس اشاره کرد. مارکس، دین را به عنوان روبنا، متأثر از اقتصاد به عنوان زیربنا دانسته است و به نظر او، بین اعتقادات، باورداشته‌ها، علایق و اعمال مذهبی و طبقه اجتماعی، پیوند وجود دارد. علاوه بر این، از نگاه ادی (۱۹۶۱)، یکی از کارکردهای اصلی دین، حمایت و تسلی برای محرومان است. همواره جوامع در توزیع و تخصیص ارزشهای کمیاب در میان اعضای خود با مسائل جدی مواجهند. از آنجا که این ارزشها نسبت به افراد جامعه کمیاب هستند، بنابر این همیشه کسانی وجود دارند که دست کم به طور نسبی محروم می‌مانند. دین برای محرومان و برای کسانی که ناکام مانده‌اند، تسلی خاطر به بار می‌آورد و برای شرایط سختی که به دلیل محرومیت پدید آمده است، حمایت عاطفی ارائه می‌کند. این امر به سازگاری فرد و گروههای مخالف با نظام ارزشی موجود منجر می‌شود و از این طریق، ارزشها و اهداف تثبیت شده دوام می‌یابند. (ادی، ۱۹۶۱)

تعیین رابطه بین دانشکده محل تحصیل و دینداری پاسخگویان، از دیگر اهداف این تحقیق بود. نتایج تحقیق نشان داد میانگین پایبندی دینی، تفاوت معناداری بر اساس دانشکده محل تحصیل دانشجویان دارد و دانشکده علوم انسانی و کشاورزی و منابع طبیعی، میانگین بیشتری از سایر دانشکده‌ها دارند. این یافته توسط برخی از تحقیقات پیشین مانند سراج‌زاده (۱۳۸۰) و فاخری و سریه آذری (۱۳۸۰) هم مورد تأیید قرار گرفته است. سراج‌زاده (۱۳۸۰) در پژوهش خود بر روی دانشجویان کل کشور نشان داده که میزان دینداری دانشجویان فنی مهندسی، هشت درصد کمتر از دیگر دانشجویان است؛ و این تفاوت را ناشی از تأثیرپذیری بیشتر دانشجویان فنی مهندسی از آگاهی مدرن دانسته است.

همچنین، تفاوت میانگین دینداری بر اساس سال ورود به دانشگاه، از دیگر اهداف طرح بود. نتایج تحقیق نشان داد که تفاوت معناداری بین دینداری پاسخگویان با توجه به سال ورود به دانشگاه وجود دارد. و دانشجویان سالهای آخر، میانگین دینداری کمتری نسبت به دانشجویان سالهای اول و دوم دارند. از عواملی که در اینجا قابل ذکرند، می‌توان به محیط دانشگاه و محتوای علوم و آموزش دانشگاه اشاره کرد که از عوامل تأثیرگذار بر کاهش دینداری دانشجویان به شمار می‌آیند. به نظر می‌رسد که دانشگاه در پرورش دینی دانشجویان چندان موفق نبوده است.

منابع

- آهنکوب‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۸). «مطالعه میزان پابندی دینی جوانان شهر اهواز». پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، ش ۳.
- جمالی، فریبا (۱۳۸۲). «بررسی رابطه بین نگرشهای مذهبی، احساس معنابخش بودن زندگی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاههای تهران». مجله فرهنگ و پژوهش، ش ۱۱۱.
- حبیب‌زاده خطبه‌سرا، رامین (۱۳۸۴). بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان دانشگاه تهران. پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- خدایاری فرد، محمد (۱۳۸۵). آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویی کشور. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). صور ابتدایی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام. تهران: مرکز.
- راد، فیروز و راحله منبری (۱۳۸۸). «مقایسه بررسی برخی عوامل روانی و اجتماعی مرتبط با میزان دینداری دانشجویان». مجله جامعه‌شناسی، سال اول، ش ۲.
- راسخی، میکائیل (۱۳۸۷). بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر میزان دینداری جوانان. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال. پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش اجتماعی. تهران: دانشکده مدیریت و علوم اجتماعی.
- رجب‌زاده، احمد (۱۳۸۱). دانشگاه و دین در ایران: بررسی پیمایش دانشگاههای دولتی تهران. تهران: مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۷۵). بررسی رابطه دینداری و بزهکاری دانش‌آموزان دبیرستانهای تهران. تهران: اداره کل آموزش و پرورش.
- سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۸۳). چالشهای دین و مدرنیته. تهران: طرح نو.
- سراج‌زاده، حسین (۱۳۷۸). «نگرشها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالتهای آن برای نظریه سکولار شدن». نمایه پژوهش، سال سوم، ش ۱۰-۹ (بهار و تابستان): ۱۱۸-۱۰۵.
- سروش، مریم (۱۳۸۰). بررسی عوامل فرهنگی- اجتماعی مؤثر بر هویت مذهبی جوانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی. دانشگاه شیراز.

بررسی میزان پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه هرمزگان و عوامل مؤثر بر آن ♦ ۷۰۳

- صادقی، احمد (۱۳۸۴). بررسی مقایسه‌ای رابطه‌ی میان تحصیلات دانشگاهی و میزان دینداری؛ مطالعه موردی دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات فارسی و جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. شیراز: دانشگاه شیراز.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸). «خانواده، دانشگاه و جامعه‌پذیری مذهبی». نامه علوم اجتماعی، ش ۱۳.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰). دینداری و بزهکاری در میان جوانان. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۷). «سنجش دینداری جوانان». نمایه پژوهش، ش ۸-۷.
- عظیمی هاشمی، مژگان و سعید شریعتی مزینانی (۱۳۸۱). بررسی نگرش جوانان مشهد به دین. مشهد: جهاد دانشگاهی، معاونت پژوهشی.
- فاخری، الهام و مللو سربیه آذری (۱۳۸۰). مقایسه نظام ارزشی دانشجویان رشته‌های تجربی، ریاضی و علوم انسانی دانشگاه شهید چمران اهواز. اهواز: دانشگاه شهید چمران، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- فرجی، مهدی و نفیسه حمیدی (۱۳۸۷). «آسیب‌شناسی تربیت دینی در بین جوانان (با تأکید بر جوانان شهر تهران)». گزارش پژوهشی. تهران: سازمان ملی جوانان.
- کاظمی، عباس و مهدی فرجی (۱۳۸۸). بررسی رابطه استفاده از اینترنت و ماهواره با وضعیت دینداری دانش‌آموزان و دانشجویان. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۷). بررسی آگاهی‌ها، نگرشها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران. تهران: مرکز پژوهش‌های بنیادی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- محسنی تبریزی، علیرضا و نعمت‌الله کرم‌اللهی (۱۳۸۸). «بررسی وضعیت التزام دانشجویان به ابعاد و نشانه‌های دینداری». پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال سوم، ش ۲.
- میرسنده‌سی، سیدمحمد (۱۳۸۳). میزان و انواع دینداری دانشجویان. پایان‌نامه دکتری رشته جامعه‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

- نوایخش، مهرداد؛ حمید پوریوسفی و مژگان میرآخورلی (۱۳۸۸). «بررسی میزان پابندی مذهبی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار». پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال سوم، ش ۳.
- نیکخواه، هدایت‌الله (۱۳۸۰). سنجش دینداری جوانان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی. تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی.
- ویر، ماکس (۱۳۸۴). دین، قدرت، جامعه. ترجمه احمد تدین. تهران: هرمس.
- همیلتون، ملکم (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ثالث.
- Berger, P. (1973). **The Social Reality of Religion**. Harmonds worth: Penguin.
- Cohen, J. (1988). **Statistical Power Analysis for the Behavior Sciences** (2 Ed.). New Jersey: Hills Dale.
- Creswell, J.W. (2005). **Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research**. New Jersey: Pearson.
- Garson, D. (2009). **“Structural Equation Modeling”**. Retrieved September, 2009, from <http://faculty.chass.ncsu.edu/garson/PA765/structure.htm.output>
- Geertz, C. (1966). **“Religion as a Cultural System”**. M. Banton (Ed.). *Anthropological Approaches to the Study of Religion, A.S.A. Monographs*, No.3. London: Tailstock.
- Glock, C.Y. & Stark (1965). **The Dimensions of Religiosity: Religion and Society in Tension**. Chicago: Rand McNally.
- O'Dea, Thomas F. & J. Milton Yinger (1961). **“Five Dilemmas in the Institutionalization of Religion”**. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 1, No. 1: 30-410.
- Tang, Shengming (2003). **“Religious or Scientific Explanations: A Typology”**, *the Social Science Journal*, Vol. 40, No 2.

